

דף הרחבות לנושא –

דיני מוקצה (שיעור 12)

בסיס לדבר המותר והאסור

שיעור מספר 48

❖ עשה את הבסיס כזכות לחברו בלא ידיעתו

בשיעור למדנו שבסיס לדבר האסור ייווצר אם מוקצה הונח על הבסיס על ידי בעליו או מדעתו. מהו הדין אם בעליו אינו נוכח ואינו מדע להנחת המוקצה על הבסיס, אך יש לנו אומדן ברור שזהו רצונו?

דרשות מהר"ח אור זרוע סימן ט

ונסתפק אור זרוע היכא שהניח כלי תחת הנר ונפל הנר בתוכו ואח"כ נפל הנר לחוץ או אם בא הגוי ולקח הנר מן הכלי, אם מותר לטלטל הכלי לאח"כ או לאו, או אם ראובן לקח כלי של שמעון ושמו תחת הנר ונפל הנר בתוכו אם יוכל לאסור כלי של שמעון לבטלו מהיכנו או לאו

האור זרוע (הספר מהר"ח אור זרוע הוא ספרו של רבי חיים בן יצחק, תלמיד המהר"ם מרוטנברג. הוא קרא לספרו "מהר"ח אור זרוע" להמשיך את מסורת אביו, רבי יצחק, מחבר ספר "אור זרוע" המקורי) הסתפק אודות אורח שהניח כלי של בעל הבית תחת הנר שלו בכדי למנוע דליקה ח"ו. מצד אחד, הבסיס נוצר כאן על ידי החבר. מצד שני, ברי לנו שאילו בעליו היה נמצא, הוא היה מבקש שיעשו כך, כפי שביאר זאת המג"א –

מגן אברהם על שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שט סעיף ד

מיירי כגון שהניח ראובן כלי שמעון תחת נר שמעון, ואם כן מסתמא ניחא ליה שלא ישרף הבית, ולכן נסתפק בו, וצ"ע. ובתוספות דף מ"ד ד"ה יש משמע לאיסור כיון שעושה לדעת חברו

בשיעור למדנו את דברי התוספות, שם נאמר שאם הנכרי הניח את המעות על דעת הבעלים המיטה נאסרת. המג"א נוטה להוכיח משם לאיסור גם במקרה שלנו. וכך פסק הגר"ז מלאדי –

שולחן ערוך הרב אורח חיים סימן שט סעיף יא

אם אדם הניח דבר מוקצה על דבר המותר של חברו שלא מדעתו, אף אם גם דבר המוקצה הוא של חברו – לא נעשה ההיתר בסיס להאיסור, לפי שאין אדם אוסר חפץ של חברו שלא מדעתו. ואם עשה כן לטובת חברו, שמן הסתם נוח לחבירו דבר זה שעשה לטובתו, כגון שנטל ראובן כלי חרס של שמעון והעמידו מבעוד יום תחת הנר בבית שמעון כדי שיפול הנר לתוכו ולא ישרף הבית, ונפל הנר לתוכו קודם בין השמשות, והיה בתוכו עד אחר בין השמשות, נעשה הכלי בסיס להנר ואסור לטלטלו כל השבת כולה, וכן כל כיוצא בזה

❖ לפי רש"י, מדוע ישנה הבחנה בין כיסוי חלקי וכיסוי שלם? ויתר שיטות הראשונים בסוגיה

בשיעור עמדנו על צורך ליישב בין שלושה מקורות –

משנה מסכת שבת פרק ד משנה ב

טומנין בשלחין ומטלטלין אותן, בגיזי צמר ואין מטלטלין אותן. כיצד הוא עושה? נוטל את הכסוי והן נופלות

תלמוד בבלי מסכת שבת דף נא עמוד א

טמן וכיסה בדבר שאינו ניטל בשבת, או שטמן בדבר הניטל בשבת וכיסה בדבר שאינו ניטל בשבת, אם היה מגולה מקצתו – נוטל ומחזיר, ואם לאו – אינו נוטל ומחזיר

המהשנה עולה שגזי צמר שאסור לטלטלן בשבת המונחות על כיסוי הקדירה אינן הופכות אותו לבסיס לדבר האסור. מהברייתא (בדף נ"א ע"א) עולה שכיסוי והטמנה במוקצה אוסרים את גילוי הקדירה. מצד שני, גם שם ישנה הבחנה בין מכסה שמקצתו מגולה.

בשיעור עמדנו על כך שעקרונית ניתן לבאר באחד משני אופנים –

א. החומר המטמין אינו הופך את כיסוי הקדירה לבסיס לדבר האסור (מסיבות שונות), אך במקרה

שבדף נ"א ישנה סיבה כלשהי המונעת את יכולת ניעור המוקצה ממכסה הקדירה.

ב. עקרונית החומר המטמין הופך את כיסוי הקדירה לבסיס לדבר האסור, אך יש לדבר זה יוצאי דופן –

המשנה, והמקרה של "מגולה מקצתו", אותם יש לבאר.

נפתח באפשרות הראשונה, הפשוטה יותר –

כאמור, אפשרות זו מורכבת משני מרכיבים – א. החומר המטמין אינו הופך את כיסוי הקדירה לבסיס לדבר

האסור. ב. במצב שבדף נ"א ישנה מניעה לנער את מכסה הקדירה, מסיבה כלשהי.

מדוע שמכסה הקדירה לא יהפוך לבסיס לדבר האסור? בשיעור למדנו שני ביאורים לכך –

ר"ת ובעל המאור – מכיוון שמראש התכוון להסיר את המוקצה במשך השבת.

בעל המאור ובחידושים המיוחסים לר"ן – מכיוון שהמוקצה משמש את הקדירה, ולא להיפך.

אם כך, מדוע אי אפשר לנער את המוקצה מהקדירה?

בשיעור עמדנו על מספר מצבים שונים שהעלו הראשונים, אך כולם מבוססים על עיקרון הלכתי אחד. מדובר

במצב בו יש קושי טכני להרים את מכסה הקדירה בלא טלטול המוקצה באופן ישיר. במצב זה, אין אפשרות

להרים את הבסיס ולהפיל את המוקצה, מכיוון שבכדי לעשות זאת יש צורך קודם לטלטל את המוקצה.

נעבור לביאור הראשון –

הדברים עלו מתוך דברי רש"י. נעמוד עליהם שנית –

רש"י מסכת שבת דף נא עמוד א

טמן וכיסה בדבר שאינו ניטל, או אפילו טמן בדבר הניטל וכיסה בדבר שאינו ניטל, אם אין מקצת פיה מגולה - לא יטול, דאין לו במה יאחזנה, ואם תאמר: יפנה סביבותיה, הואיל ודבר הניטל הוא, ויאחזנה בדופניה ויטנה על צדה ויפול הכיסוי, כי ההיא דתנן לקמן (שבת קמב, ב): האבן שעל פי החבית מטה על צדה והיא נופלת, ואם היתה בין החביות - מגביחה ומטה על צדה והיא נופלת, הא אוקימנא התם בשכח, אבל במניח - נעשה בסיס לדבר האסור

רש"י מבאר כאן שמכסה הקדירה נעשה בסיס לדבר האסור. כפי שלמדנו בשיעור, בעלי התוספות הקשו עליו

מדין המשנה. הבית יוסף הפנה לדברי רש"י על המשנה –

רש"י מסכת שבת דף מט עמוד א

נוטל כיסוי - של קדרה שיש תורת כלי עליה, ואף על גב שהן עליה - לא איכפת לן, דלא נעשית בסיס להן, שאין עשוי אלא לכסות קדרה

הבית יוסף מסביר שלפי רש"י, אם התכוון להניח את הגזים על מכסה הקדירה, נעשו בסיס לדבר האסור.

במקרה בדף מ"ט מדובר על גזים שהונחו במגמה לעטוף את הקדירה, ולא להיות עליה. הגזים המצויים על

הקדירה הגיעו לשם ללא כוונת מכוון, ועל כן מותר לנערם.

אך ישנם המבארים את דבריו באופן שונה –

רבי עקיבא איגר מסכת שבת דף קמב עמוד ב

כתב רש"י והרע"ב "דלא נעשית בסיס להן שאין עשוי אלא לכסות הקדירה". ונראה דכוונתם למ"ש הר"ן שם בשם הרז"ה, שאין הקדירה תשמיש להטמנה וכיסוי, אלא אדרבה, דהם תשמישים לקדירה

רע"א מבאר שכוונת רש"י היא כדברי בעל המאור – הגזים משמשים את הקדירה, ולא להיפך. לפי ההגדרות

שלמדנו בשיעור, במצב זה הקדירה אינה נעשית בסיס לגזים.

הקושי בביאור זה הוא שהוא שלכאורה הוא סותר את דברי רש"י על בדף נ"א. שם, כזכור, רש"י מבאר

שהטמנה במוקצה הופכת את כיסוי הקדירה לבסיס לדבר האסור!

רע"א מסביר שישנן שלוש דרגות –

רבי עקיבא איגר מסכת שבת דף קמב עמוד ב

י"ל לשיטת רש"י הנ"ל דנהי דהיכא דהיתר אינו משמש להאיסור לא מקרי בסיס, מ"מ רק בניעור מותר, אבל לא

בטלטול גמור ואינו בזה כשוכח

דרגה ראשונה – מה שאינו בסיס לדבר האסור כלל. לדוגמא – שוכח. במקרה זה מותר להגביה את הבסיס ולשמוט את המוקצה במקום בו נוח לשמוט אותו.
 דרגה שלישית – בסיס לדבר האסור. במקרה זה, דין הבסיס הוא כדין מוקצה ממש, ואין אפשרות לטלטלו בשום צורה.
 דרגת הביניים בין הללו הוא "בסיס ואינו בסיס". רש"י בדף נ"א כותב שהמוקצה הופך את מכסה הקדירה לבסיס לדבר האסור. אך זהו רק מבחינה זו שאסור לטלטל את מכסה הקדירה ולהפיל את המוקצה היכן שחפץ. על המשנה רש"י ביאר מדוע מכסה הקדירה אינו נחשב בסיס – מכיוון שגזי הצמר משמשים את הקדירה, ולא להיפך. מצד שני, אין להתכחש לכך שגזי הצמר מונחים על מכסה הקדירה! לכן ההיתר הוא לנער במקום בלבד.
 דבר זה נוגע לביאורו של רש"י, בחלק שטרם נגענו בו. עד כה יישבנו בין דברי רש"י על המשנה, לבין דבריו על הסיפא של הברייתא. ברישא של הברייתא נאמר –

תלמוד בבלי מסכת שבת דף נא עמוד א

אם היה מגולה מקצתו - נוטל ומחזיר
 מדוע? רש"י מבאר –

רש"י מסכת שבת דף נא עמוד א

והיכא דמגולה מקצתו - אין זה טלטול, שמצדדו והכיסוי נופל מאליו

לפי רע"א כוונת דבריו היא כך – מכיוון שמדובר במוקצה המשמש את הקדירה, אך מונח עליו, זהו מצב של בסיס ברמה ב' (כפי שביארנו לעיל). על כן, מותר לנער את המוקצה במקומו, אך אסור לטלטל את הבסיס עם המוקצה (כדין 'שוכח' וכדו'). לכן – אם מקצתו מגולה, ניתן לצדד את הקדירה ולהפיל את הכיסוי. אך אם היא מכוסה באופן שלא מאפשר את זה, זהו המצב של הסיפא של הברייתא, שם נאמר שאין דרך ליטול את מכסה הקדירה.
 אם כך, לפי רע"א לשיטת רש"י לא מדובר בבסיס לדבר האסור ממש (כמו שלמד הבית יוסף את דבריו). רש"י מסכים שמכסה הקדירה אינו בסיס לדבר האסור לגמרי, ומסכים שההבדל בין חלקי הברייתא הוא מצד שהמציאות מקשה על יישום ההיתר, ולא מחמת הבדל הלכתי. בשונה מבעלי התוספות, שביארו שמדובר בקושי בהרמת מכסה הקדירה ללא טלטול המוקצה, רש"י מבאר שמדובר בקושי לנער את מכסה הקדירה ללא טלטולו.
 כיצד מבאר הבית יוסף את דברי רש"י האחרונים הללו? אם מדובר בבסיס לדבר האסור, מכיוון שבכוונה תחילה הניח את החומר המוקצה על הקדירה, מדוע מותר להפיל את המוקצה אם מקצתו גלוי? המאירי מציג את המחלוקת בהבנת הסוגיה. בהציגו את שיטת רש"י הוא כותב –

בית הבחירה (מאירי) מסכת שבת דף נא עמוד א

במגולה מקצתו אין בו דין בסיס, וטלטול אין כאן, שהרי מן הצד הוא. ואף באבן אמרוה כן שם, שלא נאסר במניח אלא כשהאבן מכסה כל פי החבית. ואף על פי שבמעות על גבי מטה או הכר נעשית המטה או הכר בסיס, באלו דרכן בכך, אבל כיסוי – אין דרכו אלא בכלו

כלומר, לפי שיטה זו, ברייתא זו מבוססת על יסוד עקרוני מאוד בגדרי בסיס לדבר האסור. בסיס לדבר האסור נאסר רק כאשר המוקצה מונח באופן שדרכו להיות מונח. אם מכסה הקדירה אינו מכוסה כולו, הוא לא נעשה בסיס, מכיוון שלא כך מטמינים (עיינו בשיעור 26, שם מבואר שהגדרת הטמנה היא כיסוי מכל צד). מעין זאת נראה בדברי רש"י במקום נוסף –

תלמוד בבלי מסכת שבת דף קכג עמוד א

תנו רבנן: פגה שטמנה בתבן, וחררה שטמנה בגחלים, אם מגולה מקצתה - מותר לטלטלה. ואם לאו - אסור לטלטלה

רש"י מסכת שבת דף קכג עמוד א

אם מגולה מקצתה - שיכול לאוחזה במקום המגולה, דאפילו טלטול מן הצד ליכא, שאין צריך להגביה התבן אלא מגביה מקום המגולה, והתבן נשמט ונופל

גם כאן מדובר על דבר דומה. מותר לטלטל את המוקצה מן הצד (על ידי הגבהת החפץ עליו הוא מצוי) רק אם החפץ אינו בסיס לדבר האסור ('בשוכח'). אם הניח את המוקצה על החפץ, לכאורה נעשה בסיס לדבר האסור, ודין החפץ כדיו המוקצה, ואסור לטלטלו כלל. אך במידה ויכול להגביה את החפץ והמוקצה ייפול מאליו – לא נעשה בסיס, ומותר לעשות זאת.

שימו לב שרש"י עובר כאן שתי משוכות – א. האם החפץ נעשה בסיס לדבר האסור? במקרים הללו – לא. לפי המאירי – מכיוון שהדרך הרגילה היא לכסות אותו כיסוי מלא. ב. האם זה מתיר את הטלטול מן הצד (שהותר, לדוגמא, כששכח את האבן על פי החבית)? גם לא. מהו הפתרון לכך? להגביה את החפץ שמותר לטלטל, והמוקצה נופל מאליו.

דברי רש"י בשני המקומות מאוד דומים – בדף נ"א – אין זה טלטול, שמצדדו והכיסוי נופל מאליו. בדף קכ"ג – אפילו טלטול מן הצד ליכא, שאין צריך להגביה התבן אלא מגביה מקום המגולה, והתבן נשמט ונופל.

מתברר שגם לפי המאירי, אין מנוס ממסקנה שלפי רש"י יש שלוש רמות בגדר בסיס לדבר האסור. ישנה רמה שהבסיס אינו נחשב בסיס כלל ('שוכח'), ואזי מותר לטלטל את המוקצה על גבי הבסיס ולהפילו במקום שנוח לו. ישנה רמה של הבסיס לדבר האסור הרגיל. במצב זה הבסיס עצמו נעשה מוקצה. וישנה רמת ביניים. אם התכוון להניח את המוקצה, אך מסיבה מסויימת הבסיס לא נהפך לבסיס לדבר האסור. במקרה זה מותר לנער, ולאפשר למוקצה ליפול, אך אין אפשרות לטלטל את הבסיס עם המוקצה עליו. לפי רע"א מצב זה נוצר אם המוקצה משמש את הבסיס. לפי המאירי מצב זה נוצר כאשר המוקצה לא הונח כדרכו הראויה והמתאימה על הבסיס.

אם כך, יש לעדכן את הכיוונים שהעלנו בתחילת ההרחבה.

בביאור היחס בין המשנה והברייתא עלו שלושה כיוונים –

א. החומר המטמין אינו הופך את כיסוי הקדירה לבסיס לדבר האסור (מסיבות שונות), אך במקרה שבדף נ"א ישנה סיבה כלשהי המונעת את יכולת ניעור המוקצה ממכסה הקדירה. כך עלה בדברי ר"ת הר"ן ובעל המאור.

ב. החומר המטמין אינו הופך את כיסוי הקדירה לבסיס לדבר האסור, אלא ל"בסיס למחצה" – מצב המאפשר את ניעור המוקצה מהבסיס, ולא את טלטול הבסיס והפלת המוקצה בכל מקום שירצה.

ג. עקרונית החומר המטמין הופך את כיסוי הקדירה לבסיס לדבר האסור, אך יש לדבר זה יוצאי דופן – המשנה – בה בעצם מדובר על 'שוכח' (כביאור הבית יוסף), והמקרה של "מגולה מקצתו", שזהו מקרה של בסיס למחצה, מצב בו אסור לטלטל את הבסיס עם המוקצה עליו, אך מותר לאפשר למוקצה ליפול (כביאור המאירי).

❖ האם האבן על החבית היא בסיס לחבית או ליין?

משנה מסכת שבת פרק כא משנה ב

האבן שעל פי החבית – מטה על צדה והיא נופלת. היתה בין החביות – מגביה, ומטה על צדה, והיא נופלת

במשנה זו פתחנו את לימוד הלכות בסיס לדבר האסור. כעת, שאנו מכירים עוד כמה מגדרי הבסיס לדבר האסור, לכאורה עלות כמה שאלות –

א. מה הייתה מטרת המניח את האבן על פי החבית? אם ההנחה הייתה סתמית, לכאורה זהו 'שוכח' (לפי הקריטריון שלמדנו בדברי תרומת הדשן). אם מטרתו לסייע בהחזקת מכסה החבית במקומו, אם כך האבן משמשת את החבית, ולא להיפך! הראשונים התייחסו לשאלה זו. לדוגמא –

בית הבחירה (מאירי) מסכת שבת דף נא עמוד א

ויש אומרים שלא נאמר דין בסיס אלא כשהדבר נעשה בשביל האיסור ואבן על פי חבית פירושו לדעתם שלא באה לכסות החבית אלא שייחדו לה מקום להצניעה לשם

ב. אם קטגורית אוכל לא נעשה בסיס לדבר האסור, האם האבן אינה בסיס לייין? הכלבו התייחס לכך –

ספר כלבו סימן לא

כללו של דבר אין אוכל נעשה בסיס לדבר האסור, ומה שאמרו רז"ל באבן על פי החביות הכלי נעשה בסיס לא האוכל שבו

אור שמח הלכות שבת פרק כה הלכה טו

גבי אבן שעל פי החבית שבמניח נעשה בסיס לדבר האסור (שם קכה, ב) החבית עצמה נעשה בסיס, ולא היין בשיעור הבא נעסוק בהיתר טלטול בסיס לדבר המותר והאסור. אמנם טרם עסקנו בדיון זה, אך לצורך השלמת ההרחבה נשאל את שאלה נוספת –
ג. האם החבית אינה בסיס הן ליין והן לאבן, ואם כן היא בסיס לדבר המותר והאסור?

רבי עקיבא איגר מסכת שבת דף קמב עמוד ב

בשו"ת מקור ברוך סי' ג' תמה דהא יש יין בחבית, וכפרש"י, ואמאי לא הוי החבית בסיס להיתר ולאיסור? ונדחק, כיוון דבסיס להאבן אינו אלא פי החבית, פי החבית אינו בסיס ליין, ושאני בכלכלה ופירות, דהפירות והאבן הם תוך הכלכלה

במקור ברוך הבחין בין פתח החבית, לבין תכולת החבית. מכסה החבית מכוסה באבן, והחבית מחזיקה את היין. אין עצם אחד שניתן לראותו כבסיס לשניהם יחד.
האור שמח הביא תירוץ אחר –

אור שמח הלכות שבת פרק כה הלכה טו

אי דתהא החבית בסיס לדבר המותר ג"כ, היינו היין, כבר פירשו משום דאי אפשר לקבל היין בלא סילוק האבן, ונעשה חבית בסיס לדבר האסור בלבד

בסיס לדבר המותר והאסור נוצר אם ניתן להגיע לשניהם בשווה. אך אם הגישה לדבר המותר מותנית בסילוק החפץ האסור, זהו בסיס לדבר האסור. במקרה שלפנינו, לא ניתן לראות את החבית כבסיס ליין, מכיוון שלא ניתן להגיע אליו בלא סילוק האבן. אם כן, החבית היא בראש ובראשונה בסיס לאבן, ועל כן לא ניתן לראותו כבסיס לדבר המותר והאסור.